

Олена Аркуша, Мар'ян Мудрий

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
Львівський національний університет ім. І. Франка,
Львів

«Высказати ясно и Полякамъ и Европе»: Європа в уявленнях галицьких українців XIX — початку XX століття

Проблематика історії південно-західної Галичини має, попри суто науковий інтерес, чималу суспільну вагу. Йдеться передусім про генезу сучасного українства. Більшість теперішніх політичних ідеалів — таких, скажімо, як свобода, конституційно-парламентський устрій, законність, — які, незважаючи на труднощі з утіленням, манять сучасних українців, вперше набули для них практичного виміру в XIX ст., коли Галичина була частиною монархії Габсбургів. Утім, з того часу значення цих понять неодноразово змінювалося. Воно залежало від багатьох чинників: політичних інститутів, за допомогою яких ці ідеали мали реалізовуватися; стану суспільства, в якому ці інститути функціонували, зокрема соціальних носіїв (виразників) національної свідомості (самосвідомості); пануючої в даному суспільстві атмосфери громадської думки, критеріїв оцінки й аналізу політичних процесів; уявлень про місце і роль на Європейському континенті й у світі загалом. Попри можливі аналогії із сучасністю, пов'язана з формуванням політичної культури українського суспільства проблематика південно-західної Галичини аж ніяк не тотожна сьогоденним проблемам. Однак не можна заперечити, що характерні для XIX ст. історичні явища і процеси, за висловом історика й політолога Івана Лисяка-Рудницького, «переплітаються з центральними ідейними комплексами нашого національного самопізнання»¹. У першій половині XIX ст. перед галицько-руською освіченою верствою виникла дилема, яка за значенням не поступалася цивілізаційному вибору — як залишитися в Європі, але без поляків. Галицько-руська еліта не ставила під сумнів свою європейську присутність. Питання полягало тільки в тому, як у цій Європі співвідноситимуться

---

¹ Лисяк-Рудницький І., *Структура української історії в XIX столітті* // Лисяк-Рудницький І. *Історичні есе* — Київ, 1994. — Т. 1. — С. 196.

руський і польський простори. Розпад Речі Посполитої, розширення Російської імперії, яка почала конкурувати з монархією Габсбургів у Центрально-Східній Європі, розгортання під впливом ідей Французької революції та німецького романтизму національних рухів слов'янських народів та, як наслідок, загострення українсько-польських відносин — все це поставило галицьких русинів перед вибором між Європою «чужою», де були поляки, і Європою «своєю», де поляків не мало бути. Розгортання в підавстрійській Галичині русько-українського національного проекту давало змогу найповніше використати етнічну основу для побудови модерної національної ідентичності й водночас змушувало відмежуватися від польського політичного та культурно-інтелектуального простору, пов'язаного з традицією Речі Посполитої. Цей бар'єр між українцями і поляками ставав теж бар'єром між українцями і Європою як синонімом чужого Заходу. Головна трудність полягала в тому, що простір прийнятної для себе не-Західної Європи треба було сконструювати, він не був усталений.

У статті стверджується, що галицькі русини взяли активну участь у конструюванні концепції Східної Європи². Ці міркування, можливо, дадуть змогу зрозуміти, чому мешканцям сучасної Галичини так важко дається прозахідний вибір? чому їхня прозахідна риторика ніяк не може перетворитися в конкретні кроки щодо наближення краю до західноєвропейських стандартів життя та норм поведінки? зрештою, чому навіть розмови про Європу за змістом і стилем є неєвропейськими? Передбачаємо, що всі ті, хто вірить у європейськість підавстрійської Галичини, а її майбутнє пов'язує тільки з «відродженням» нібито втраченої західної орієнтації, будуть розчаровані. Насправді, більшість проблем сучасної України закорінені саме в минулому, а розвиток сучасного українського суспільства і держави не може ґрунтуватися на закличках до «національного відродження». Бо це означало б, що треба відновити соціальні, політичні та інтелектуальні практики, які свого часу стали головним гальмом цього розвитку. Сьогодні Галичина знову на роздоріжжі. І жодні покликання на присутність краю в європейському географічному просторі не можуть замінити важкої роботи, у тому числі й інтелектуальної, спрямованої на утвердження західних стандартів життя.

1. Правопис: кирилиця чи латиниця?

Уперше питання про місце Галичини в європейському просторі виникло в другій чверті XIX ст. у зв'язку з проектами щодо переведення українського письма з кирилиці на латинську графічну систему. Назагал у той час видання, в яких українські тексти друкувалися латинськими літерами, з дотриманням переважно польської орфографії, не були рідкістю (приміром, у 1833 р. Вацлав з Олеска (Залеський) видав таким чином збірку українських пісень³). На користь латиниці для галицьких русинів висловлювалися теж діячі слов'янського національного відродження (приміром, словенець Вартоломей Копітар)⁴. У 1834 р. парох Йосиф Лозинський опублікував статтю «О

² Докладно про поділ європейського світу на Схід і Захід див.: Вулф Л., *Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва*. — Київ, 2009. Пор.: Геффернен М., *Значення Європи: Географія та геополітика*. — Київ, 2011.

³ Zaleski W., *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. Z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego* / Zebrał i wydał Waclaw z Oleska. — Lwów, 1833. — LIV, 516 s.

⁴ Тершаковець М., *Відносини Вартоломея Копітара до галицько-українського письменства* // Записки Наукового товариства імени Шевченка (Львів). — 1910. — Т. XCIV. — С. 84–106; Т. XCV. — С. 107–154.

wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego». Автор виходив із засади, що галицькі українці (русини) повинні вибрати такий алфавіт, який найкраще виражав би мелодику мови й — що важливо — сприяв її прискореному розвитку. Він робив висновок, що таку роль може виконати тільки польський алфавіт, який зробить українські книги доступними для поляків та інших слов'ян, полегшить вивчення української мови для європейських народів і, нарешті, сприятиме прискореному розвитку мови, тоді як «мертва» кирилиця цей розвиток гальмуватиме⁵. Такої самої думки — про латиницю як засіб входження української літератури в загальноєвропейський контекст — дотримувався Іван Головацький⁶.

Навколо ідеї впровадити латинську графічну систему в русько-українське письменство розгорілася дискусія. Тогочасні галицько-руські інтелектуали, головню з числа церковних ієрархів, опинилися перед вибором: або погодитися з латиницею, але прив'язати себе на невизначене майбутнє до польського культурно-інтелектуального та політичного простору, або ж розвивати національну ідентичність в оперті на давньоруській кириличній традиції та відмежуванні від польського простору. Відмежування від польського простору фактично означало відмежування від культурно-інтелектуального простору Західної Європи. Сам Й. Лозинський у своїх автобіографічних записках згодом стверджував, що «опинія публична на Руси розбудилась и противъ моего мнѣнія рѣшительно высказалась», «по той статьи Русины якъ-бы изъ сна обудилися и до своего самосознанія приходили»⁷. Проти статті Йосифа Лозинського виступили історик Денис Зубрицький (його праця залишилася в рукописі, який переписувався), капелан перемишльського єпископа Івана Снігурського — Йосиф Левицький, семінарист Маркіян Шашкевич.

Д. Зубрицький критикував ідею про запровадження латиниці з консервативних позицій, уважаючи її виразом «нещасливого духу часу» («*nieszczęsny duch czasu*»). Він посилався на давню історичну традицію кириличного письма. Замінити руську кирилицю на польську латиницю означало для нього «відкинути характерні риси, які 900 років назад для нашої мови з глибокою виваженістю були продумані й запроваджені, якими написані всі наші священні й законодавчі книги, що їх використовують більше п'ятдесяти мільйонів русинів, сербів, болгарів і т. д., які в чехів, моравів і навіть у поляків були початково запроваджені та першість яких перед іншими використовуваними в Європі алфавітами досі визнають всі справжні вчені — знавці слов'янського й германського племені» («*odrzuć*

⁵ Про ініціативу Й. Лозинського та дискусію навколо неї ширше див.: Лесюк М., *Іван Франко про азбучні дискусії в Галичині* // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. — 2007. — Т. 23–24: *Spotkania polsko-ukraińskie*. Uniwersytet Warszawski — Iwanowi France / Pod red. S. Kozaka przy współpracy W. Sobol, B. Nazaruka. — s. 278–297.

⁶ На ґрунті розбіжностей щодо графіки українського письменства в 1840 р. відбулася гостра полеміка між братами Іваном та Яковом Головацькими: «*Русалка Дністрова*»: *Документи і матеріали* / Упоряд. Ф. І. Стеблій та ін. — Київ, 1989. — Док. № 87. — С. 150–156 (3 листа І. Головацького до Я. Головацького, Відень, 13 квітня 1840 р.); Док. № 91. — С. 161–169 (Лист Я. Головацького до І. Головацького, Перемишль, 17 (5) травня 1840 р.).

⁷ *Матеріали къ Исторіи Галицко-русской словесности, сообщаемыи Богданомъ А. Дѣдицкимъ. IV. Иосифъ Лозинскій* // *Литературный сборникъ / Издаваемый Галицко-Русскою Матицею* / Ред. Б. А. Дѣдицкій. — Львовъ, 1885. — Вып. II–III. — С. 117.

charaktery, które przed 900 laty dla języka naszego z głęboką rozważą ob.-dumane i zaprowadzone, któremi wszystkie nasze święte i prawodawcze księgi pisane, których pięćdziesiąt kilka milionów Rusinów, Serbów, Bułgarów i t.d. używa, które u Czechów, Morawców a nawet i Polaków początkowo zaprowadzone były(b) i którym dotychczas wszyscy prawdziwie uczeni znawcy słowiańskiego i germańskiego Plemi(en)ia przed innemi w Europie używanemi alfabetami pierwszeństwo przyznają»). Д. Зубрицький, як видно, виступав з пан-руських позицій⁸. Так само Й. Левицький стверджував, що до середини XVII ст. «руська мова й азбука» («*język i azbuka ruska*») була фактично державною у двох третинах Речі Посполитої, її використовували в листуванні представники магнатських родин. Прийняття латиниці, стверджував він, порушить природу «руської мови», невинувато кине її в «безодню виру, яким став латинський алфавіт» («*w przepaść wiru, którym stał się alfabet łaciński*»)⁹. М. Шашкевич трактував мову як важливий етновизначальний показник, символ і чинник власної індивідуальності народу. «Література будь-якого народу є образом його життя, — писав М. Шашкевич, — його способу мислення, його душі; тому вона повинна проклюнутися, вирости з власного народу й заквітнути на тій самій ниві, щоб не уподібнитися до того райського птаха, про котрого кажуть, що не має ніг, а тому постійно висить у повітрі» («*Literatura któregokolwiek narodu, jest obrazem jego życia, jego sposobu myślenia, jego duszy; powinna się więc wykluć, wzrosnąć z narodu własnego, i zakwitnąć na tejże samej niwie, żeby nie była podobna do owego ptaka rajskiego, o którym powiadają, że nie ma nóg, a zatem ciągle w powietrzu wisi*»). М. Шашкевич вказував на давні, що сягали княжих часів, історичні корені руської літературної мови. За його словами, «псування руської мови під впливом зіпсуті польщини» («*zepsucia języka ruskiego pod wpływem zepsutej polszczyzny*») відбулося щойно в XVII—XVIII ст. Відсутність руської граматики М. Шашкевич вважав тільки питанням часу, оскільки «вона повинна бути не законодавцем мови, а її найточнішим відображенням» («*powinna ona być nie zakonodawczynią języka, lecz jego najwierniejszym obrazem*»)¹⁰.

Питання про запровадження латиниці в галицько-українському письменстві мало далекосяжне значення. Від відповіді на нього залежала не тільки національно-політична ідентичність галицьких русинів, а й позиціонування в Європі. В русофільській, а згодом українофільській (українській) публіцистиці та історіографії утвердилася думка, що вибір на користь кирилиці був самоочевидний, оскільки знаходився у площині уявлень доби Романтизму та впливав з логіки історичного розвитку. З відстані часу Я. Головацький писав: «Вопросъ о замѣнѣ русской азбуки на польское абецадло не маловаженъ, а глубоко врывающійся по своимъ послѣдствіямъ въ народную жизнь; то вопросъ о существованіи: быти или не быти Русинамъ въ Галичинѣ. Прійми Галичане въ 1830-х годахъ польское абецадло — пропала

⁸ Zubrzycki D., *Apologia Cyryliki czyli Azbuki ruskiej. O zaprowadzeniu abecadla polskiego zamiast Cyryliki do ruskiej pisowni [1 października 1834 r.]* // Возняк М., *Апология кирилиці Дениса Зубрицького* // Записки НТШ. — Львів, 1929. — Т. СЛ: Праці Філологічної та Історично-Філософської секції. — С. 128–142.

⁹ Lewicki J., *Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadla polskiego do piśmiennictwa ruskiego (Rozmaitości dnia 17 lipca Nro. 29. roku 1834 strona 228)*. — Przemyśl, 1834. — [S. 1–4].

¹⁰ Szaszkiewicz M., *Азбука і Абецадло. Uwagi nad rozprawą O wprowadzeniu Abecadla polskiego do piśmiennictwa ruskiego*, napisaną przez ks. J. Łozińskiego, umieszczoną w *Rozmaitościach* Lwowskich z roku 1834 Nro. 29. — Przemyśl, 1836. — S. 1–30.

бы русская индивидуальная народность, улетучился бы русский духъ и изъ Галицкой Руси сдѣлалась бы вторая Холмщина»¹¹. Насправді ж було принаймні дві (поза межами культурно-світоглядних уподобань доби Романтизму) причини, які призвели до відмови від латинського алфавіту — небезпідставні побоювання вищої греко-католицької ієрархії, що запровадження латиниці призведе до втрати духовенством контролю над суспільними низами (показово, що вихід у світ праць Й. Левицького і М. Шашкевича став можливим завдяки фінансовій підтримці єпископа Івана Снігурського), та розчарування молоді української інтелігенції у перспективах швидкого «національного відродження» (є багато текстів, які свідчать про те, що ця інтелігенція усвідомлювала нездоланне відставання галицьких русинів від решти слов'янських народів у межах Габсбурзької монархії¹²).

Упродовж другої половини XIX ст. правописні суперечки виникали ще декілька разів. Найбільшого розголосу набула так звана азбучна війна 1859 р. З часом ці дискусії остаточно перемістилися в площину залаштункових, невидимих для широкого загалу, контактів між окремими політиками. Назовні ж коло прихильників запровадження латиниці в галицько-руське письмо звузилося до нечисленної групи осіб з двоступеневою українсько-польською ідентичністю, які називали себе «русинами польської нації» (*gente Rutheni, natione Poloni*)¹³. Проекти латинізації української мови сприймалися галицько-руською суспільністю як польський замах на русько-українську національність. Жодні міркування про цивілізаційні переваги латинського алфавіту, зокрема про пов'язання із Заходом, до уваги не бралися. Це не означає, що галицькі українці не вважали себе частиною Європи, але для них значно важливішою була конкуренція з поляками, у якій мовне відмежування набувало першорядного значення, було питанням життєвої ваги. «Європейськість» для галицьких українців мала значення тільки в тому сенсі, що націоналізм, на його ранній стадії, був частиною ширшого європейського феномену. Як пише Майкл Геффернен (*Michael Heffernan*), між націоналізмом та «європеїзмом» не існувало явної суперечності, «європейськість» націоналізму початку XIX ст. була очевидною під час великих революцій 1848 р.¹⁴

2. «Весна народів»: проєвропейська ейфорія, позиція поляків, розчарування

У ході революції 1848-1849 рр. український національний рух розгортався під гаслами повернення «русинів» до європейського культурного і політичного простору. Межа, яку галицько-руські інтелектуали проводили тоді між русинами і поляками, була межею конкуренції, вона не мала ще

¹¹ Головацький Я., *Воспоминаніе о Маркіанѣ Шашкевичѣ и Иванѣ Вагилевичѣ* (Изъ записокъ Якова Ѡ. Головацкаго) // Литературный Сборникъ / Издаваемый Галицко-Русскою Матицею подъ редакціею Богдана А. Дѣдицкаго. — Львовъ, 1885. — Вып. I. — С. 20.

¹² «Судило нам ся послѣдним бути. Бо-коли другі Славяне верхка ся дохаплюют, и естли не ўже то небавком побратают-ся с поўним, ясным сонцем; нам на долинь в густій стденній мрацѣ гибѣти», — так бачили ситуацію видавці «Русалки Дністрової» в 1837 р. (Русалка Днѣстровая. — У Будимѣ, 1837. — С. III).

¹³ Докладніше див.: Moklak J., *W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866-1892*. — Kraków, 2004.

¹⁴ Геффернен М., *Значення Європи...* — С. 57.

значення цивілізаційного розколу. У відозві Головної руської ради «До руського народу» від 10 травня 1848 р. стверджувалося: «Мы Русини Галицки належимо до великого руского народу, котрый ѓднимъ говорить языкомъ ѓ 15 мѣлѣонѣвъ выносить, зъ котрого пѣлтрета мѣльона землю Галицку замешкує. Той нарѣдъ былъ колись самодѣльный, рѣвнался въ славѣ найможнѣйшимъ народамъ Европы, малъ свѣй письменный языкъ, свои власнѣи оѣставы, своихъ власныхъ князѣвъ [...]»¹⁵. Головним для авторів відозви було знайти місце для національного відродження галицьких русинів у політичному й культурно здомінованому поляками просторі. Полонізацію в минулому руської шляхти вони пояснювали об'єктивними історичними обставинами, без будь-якого осуду за національне відступництво. Руську за походженням, хоча й полонізовану шляхту автори відозви визнавали не тільки актуальною частиною руської національності, а й відповідальною за її (руської національності) повноцінний розвиток у сприятливих австрійських конституційних умовах. Автори відозви закликали галицьких русинів брати приклад з відстоювання національних прав поляками й, усвідомивши себе повноцінним народом, досягти з ними порозуміння.

Автори відозви розуміли тонку грань, яка існувала в Галичині між польським і руським національними просторами, і прагнули цю межу не порушити. Викладена у відозві програма Головної руської ради складалася з трьох пунктів, що були сформульовані так, аби не спровокувати конфлікт з польськими національними інтересами (йшлося про забезпечення для Греко-католицької церкви й духовенства рівних прав з іншими конфесіями; розвиток руської мови та впровадження її в систему освіти й управління; використання конституційних прав для захисту руської національності «ѣдъ всякою напасти ѓ ѣскорблѣнія»). Гарантом розмежування польського й руського національних просторів у Галичині зі створенням моделі їх взаємовигідного співіснування мав стати австрійський конституційний уряд на чолі з цісарем. «Відозва до руського народу» була результатом компромісу між представниками різних національно-політичних орієнтацій. Як видно з тексту відозви, інтелектуальний вплив полонофілів був чи не найбільший. Ці члени Головної руської ради заперечували полонізацію як спосіб розвитку руського суспільства, але водночас відкидали конфлікт з поляками як можливе джерело формування і самоствердження в Галичині українського руху¹⁶.

¹⁵ *Ѡдозва до руского народу // Зоря Галицка (Львѣв). – 1848. – Ч. 1. – 15 травня. – Підпис: Львѣвъ дня 10. Мая 1848. Григорій Яхимовичъ. Ѣпископъ. Предсѣдатель. Заступники Предсѣдателя: Михаилъ Кузьемскій. Схоластикъ. Іоанъ Борысѣвичъ. Письменникъ. Секретарѣ: Михаилъ Малиновскій. Проповѣдникъ Кафедр. Ѣеодоръ Леонтовичъ. Архѣвиста Товариства кред. Члены рады суть наступующѣи* [далі 61 підпис]. Текст відозви див. також: Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові). – Ф. 180 (Головна руська рада, м. Львѣв). – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1–2.

¹⁶ Запевнення про відсутність антипольських настроїв серед галицьких русинів та про їхню прихильність до цивілізаційного поступу Європи з одночасним підкресленням самотності руського народу знаходимо, приміром, у датованому 30 травня 1848 р. тексті, що його підготував директор Тернопільської гімназії Євстахій Прокопчиць для Головної руської ради: «Мы Русини въ Галициі, 2½ мѣлѣонѣвъ людности, маємо нашу вѣру, наш языкъ, нашѣй звичай ѓ обичай, отдѣленное краю положеніє й по той причинѣ повиннѣсьмо мати нашую народность. Ми не есмо вороги просвѣщенія, не вороги Полякѣвъ й успѣху нинѣшнаго въ Европѣ, не братья дѣявола, если домагаємо ся естественныхъ правъ нашихъ. Наша народность не естъ дѣломъ пустого воображенія,

До європейської ідентичності, яка наділялася позитивними рисами, апелювали в 1848 р. не тільки українські діячі, які перебували у Львові — головному осередку революційних подій у краї. У галицькій провінції в перші місяці революції теж не бракувало громадсько активних осіб, які поєднували у світогляді полонифільство з прозахідною (європейською) орієнтацією. На засіданні Жовківської Руської ради 9 червня 1848 р. священник Михайло Бачинський сказав: «Мы духовнии, вы шляхта, що сте еще вѣрнии лишили ся своей руской матери, мѣщаны и селяны а теперь обыватель пѣдъ крылами конституціи, держѣмъ ся купы, зачинаймо мыслити о насъ, о провидѣнню, о язицѣ и о народности нашей, поступаймо за иншими народами — крикнѣмъ до братій нашихъ ажъ до самого Днѣпра, абы чужину покидали а свого ся держали, нехъ Европа ся переконае, же нарѣдъ рускій бувъ колись свѣтлимъ, крѣпкимъ, самодѣльнымъ, нѣмъ Польша и Москва ся зъявила, же и теперь годенъ шапунку»¹⁷. Хоча М. Бачинський протиставляв русько-український простір однаково Польщі та Росії, у географічно-культурному плані він виокремлював його з території колишньої Речі Посполитої — вказував на простір «до самого Дніпра» і навіть був прихильником включення колонізованої шляхти в український націотворчий процес. Втім, у революційних умовах ця початкова інтелектуальна перевага полонифілів не могла надовго визначати позицію руських рад. Полонифільство однозначно пов'язувалося з опозиційністю до центральної австрійської влади, тоді як Головна руська рада у Львові будувала свої політичні плани на підтримці Відня. Тому виразна проавстрійська (проурядова) орієнтація Ради та її остаточний розрив із полонифільським середовищем були тільки питаннями часу.

Мірою того, як у Галичині загострювався українсько-польський конфлікт, європейська ідентичність в ієрархії цінностей місцевої руської еліти відсувалася на другий план. Революційні мрії галицьких русинів, пов'язані зі сподіваннями швидко стати в один ряд з іншими європейськими (передусім слов'янськими) народами, не справдилися. Покоління руських діячів 1848 року поступово почало відчувати ущербність, другорядність, яку намагалося компенсувати ототожненням себе із всеросійським простором, значно більшим і сильнішим від польського. Ще якийсь час після революції галицько-руська еліта пристосовувала згадки про Європу до своїх антипольських історичних концепцій. Мислячи категоріями всеруського простору і покликаючись на давньоруську державну традицію, автори публіцистичних і літературних творів з числа тогочасної галицько-руської інтелектуальної верхівки представляли ситуацію так, ніби «руський народ» після тривалого і жахливого за наслідками польського панування повертає собі статус історичного народу. У віршованій версії історії Галицької Русі, опублікованій Антоном Петрушевичем у часописі «Зоря Галицка», читаємо: «Най рускій нарѣдъ снова засѣяе — // Най руска слава не гине вѣками, // Най ще Европа, весь миръ ще знае, //

не есть привидѣніемъ хорого разума, але есть правомъ маючимъ свої корени въ історіі, въ дѣлахъ развитихъ із внутрєнности отцевъ нашихъ. [...] Ми первобитный нарѣдъ руского краю стоналисьмо долго, дуже долго яко погорѣлцѣ на згарищу богатства, яко комѣрники ѣ чужестранцѣ на власной земли!» (ЦДІА України у Львові. — Ф. 180. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 27).

¹⁷ Зъ матеріялѣвъ до исторіи 1848 року. Въ Жовквѣ на другѣмъ зборѣ Ради Руской 9 червня 1848 р. // Дѣло (Львів). — 1892. — Ч. 182. — 13 (25) серпня. — Підпис: *Ив. Б. Л-й.*

Що мы прадѣдѣвъ гѣдными внуками!»¹⁸ Так вихована в культурі річпосполитської шляхетської демократії та австрійського освіченого абсолютизму галицько-руська еліта переносила свої уявлення про Європу на широкий панрусський простір, про який насправді майже нічого не знала. Поступово цей простір ставав для галицьких русинів справжньою, своєю Європою, тоді як Захід набував характеристик чужого, позначеного польським впливом середовища.

У середині XIX ст. у галицько-руському публічному просторі стало популярним твердження про «русський народ» як захисника Польщі та Європи від «азіатської» загрози. У цих концепціях Русь, зокрема й Галицька, вже уявлялася поза Західною Європою, і водночас протиставлялася Азії. Галицько-руська публіцистика поступово відсувала кордони Азії у східному напрямку. Метою цього уявного руху було вивільнити всередині самодостатній у цивілізаційному плані всеруський простір. Такі географічно-світоглядні конструкції добре видно на прикладі публікацій у газеті «Слово». Спочатку анонімний автор статті «Русь и ей отношенє къ сосѣдамъ» пояснював читачам, що не поляки, а русини врятували Польщу та Європу загалом від «дичи Азіатской» з-над Каспійського моря та Уралу. Галицьку Русь він ідентифікував з 15-мільйонним народом, який протистоїть полякам і росіянам¹⁹. Через п'ять років на шпальтах тієї ж газети з'явилася стаття Івана Наумовича «Поглядъ въ будущность», в якій Галицька Русь уже була представлена невід'ємною частиною усієї Русі, а поляки і Європа — відділені як чужий простір: «...высказать ясно и Полякамъ и Европѣ, ...що Русь Галицка, Угорска, Кіевска, Московска, Тобольска и пр. подъ взглядомъ этнографическимъ, историческимъ, лексикальнымъ, литературнымъ, обрядовымъ есть одна и таже самая Русь...»²⁰.

3. Позиція Греко-католицької церкви

В історичній літературі усталилась думка про винятково позитивну роль Греко-католицької церкви в «національному відродженні» галицьких українців у XIX ст.²¹ Справді, греко-католицькі священники виступали організаторами національних — політичних, культурно-освітніх, економічних — товариств, а сама Церква як інституція винесла на собі головний тягар відмежування від польського простору. Але чи цього було достатньо для сформування в Галичині, серед місцевого русинського населення, новочасної національної ідентичності? Найважливішим аргументом на користь націотворчої функції Греко-католицької церкви в Галичині стало твердження про відсутність у тогочасному галицько-руському суспільстві іншої, освіченішої від духовенства верстви, яка могла б витворити програму національно-політичного розвитку та очолити цей рух²². Проте питання не в тому, що такої сили не було, а в тому, що церковна ієрархія всіляко гальмувала утворення

¹⁸ Петрушевич А., *Голосъ изъ Галича* // Зоря Галицка (Львів). — 1849. — Ч. 51. — 15 (27) червня; Ч. 53. — 22 червня (4 липня). — Підпис: А. Галичаненько.

¹⁹ Русь и ей отношенє къ сосѣдамъ // Слово (Львів). — 1861. — Ч. 1. — 25 січня.

²⁰ Наумович І., *Поглядъ въ будущность* // Слово (Львів). — 1866. — Ч. 59. — 27 липня (8 серпня). — Підпис: Одинъ именемъ многихъ.

²¹ Himka J.-P., *The Greek Catholic Church and Nation-Building in Galicia, 1772–1918* // Harvard Ukrainian Studies (Cambridge, Mass.). — 1984. — Vol. VIII. — P. 426–452.

²² Від цієї тези відштовхувався Олег Турій у дисертації: Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини, 1848–1867 / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Львів, 1994.

світських національно-політичних угруповань. Тоді як історичний досвід показує, що становлення новочасних європейських суспільств було невіддільне від секуляризації громадсько-політичного та культурно-інтелектуального життя. Вивільнена в такий спосіб енергія ставала сильним націотворчим і модернізаційним засобом.

Консервативний, монархічний світогляд та псевдо-аристократичні претензії переважної більшості греко-католицького духовенства йшли врозрід із західноєвропейськими ліберальними віяннями і врешті-решт позбавили український рух симпатій з боку вільномислячої частини суспільства. Показовим прикладом несприйняття Церквою нових суспільних настроїв став конфлікт з «Руською трійцею», коли за рішенням цензора Венедикта Левицького, який діяв за вказівками митрополита Михайла Левицького, потрапив під заборону альманах «Русалка Дністровая». Ректор Львівської духовної семінарії і цензор В. Левицький у донесенні до митрополичої консисторії від 15 червня 1837 р. в справі цензурування і заборони збірки резюмував: «вміщені в ній статті є несвоєчасним духовним витвором екзальтованої юнацької фантазії, читання якого, особливо в теперішній час, може ввести в оману легковажних і викликати у них невдоволення існуючим»²³. Жорстке самоцензурування, нав'язане і підтримуване Церквою, стало невід'ємною частиною інтелектуального життя Галичини.

Національно-політична позиція Греко-католицької церкви в ХІХ ст. була ефективною хіба що на коротку перспективу (для відмежування галицько-руського суспільства від польського простору). Через звинувачення в пропольських симпатіях з українського руху були витіснені активні й освічені особи. Хтось не витримав тиску і був змушений згорнути свою діяльність, а хтось опинився в польському політичному таборі, прийнявши для себе як комфортну двоступеневу ідентичність *gente Ruthenus, natione Polonus*. Показовим прикладом такого русина польської нації був ад'юнкт (службовець) фіскального уряду у Львові, доктор права і член Ставропігійського інституту Кирило Максим Вінковський. У 1848 р. як член Руського собору, опозиційної до Головної руської ради політичної організації, він наголошував на небезпеці розколу галицького суспільства. Апелював до поляків, аби ті не провокували русинів на пошуки проавстрійських орієнтирів, визнали право русинів на національний розвиток і не підміняли самих русинів представниками давно колонізованих родів. Русинів же закликав усвідомити слабкість національного організму, позбавленого інтелігенції та заможних верств. На думку К. Вінковського, в умовах конституціоналізму тільки солідарна з поляками позиція могла забезпечити для галицьких русинів доступ до ліберально-демократичних свобод, тоді як конфлікт з поляками прирікав русинів на перспективу опинитися на узбіччі національно-політичних процесів, стати беззахисними перед загрозою германізації та свавіллям бюрократії²⁴.

Антизахідна позиція Греко-католицької церкви виразно проявилася в календарному питанні. З другої чверті ХІХ ст. календарне питання в Галичині було тісно пов'язане з національним відродженням та українсько-польськими відносинами. Одним зі стрижневих елементів у конструюванні національної ідентичності галицьких українців став юліанський календар у церковному житті. Зусиллями церковних діячів галицько-руському суспільству було при-

²³ «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали... – С. 99.

²⁴ Мудрий М., *Ідеологія чи світогляд? До питання про теоретичні засади Руського собору 1848 року* // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2009. – Вип. 44. – С. 89–91.

щеплено уявлення про юліанський календар як невід'ємну складову східного обряду, як фундаментальну національну цінність, яка захищає його від полонізації. В антипольському запалі навіть наукові пояснення астрономічної неточності юліанського стилю сприймалося як пропаганда нового стилю чи намагання полонізації українців. Греко-католицька церква, як і галицько-руська освічена верства загалом, у боротьбі з поляками за чистоту східного обряду та юліанське літочислення мимоволі стала заручником польської східногалицької шляхти, яка нав'язливо виступала з ініціативами реформування руського календаря. Відтак, коли на зламі XIX–XX ст. календарне питання почало розглядатися в контексті економічних, соціальних та культурних трансформацій, яких зазнавала тогочасна українська спільнота у процесі модернізації, Церква вже не змогла відважитися на зміни. Здійснена в 1916 р. станіславівським єпископом Григорієм Хомишиним, який дотримувався прозахідної орієнтації, календарна реформа в конкретних історичних обставинах мала ситуативний характер, вона не спиралася на позицію та авторитет Церкви і невдовзі була відмінена. З огляду на уніатську концепцію поширення католицизму на Схід, митрополит Андрей Шептицький теж схилився до збереження в практиці Греко-католицької церкви юліанського літочислення²⁵.

У своїй більшості греко-католицьке духовенство дуже повільно сприймало елементи новочасної західної повсякденної культури, віддавало перевагу традиційному ритму життя, при якому головними розвагами були гра в карти та весільні забави. Про родинно-клановий характер греко-католицького духовенства в Галичині, особливо на Тернопільщині, де знаходилися «багаті» парафії, писали у спогадах Євген Олесницький²⁶ і Олександр Барвінський²⁷. Показовим у цьому плані є ставлення галицьких русинів, зокрема греко-католицького духовенства, до подорожей, адже відчуття приналежності до Європи не могло бути тільки частиною теоретичних уявлень, воно потребувало реальної присутності українців у західноєвропейських країнах. Є. Олесницький писав, що матеріальні обставини не були головною причиною, чому галичани дуже неохоче подорожували: «в наших людей не було змислу й охоти до подорожей, не було тих культурних і мистецьких потреб, яких заспокоєнню служать подорожі; тому у нас уважалися вони зайвою і непотрібною річчю». Як приклад він наводив беззмістовні поїздки греко-католицького духовенства до Риму: «...користи з тих подорожей не було ніякої і в дійсності був це змарнований гріш, який радше треба було лишити дома. Я бачив таких паломників і розмовляв з ними. Більшість з них не уважала такої поїздки навіть якимнебудь вдоволенням, не тішилася, що чейже раз з галицької сільської глуші вигляне в широкий, культурний світ, поб»чить Відень, Венецію, Рим; для них така поїздка була дійсно жертвою і вони не привозили з неї нічого, крім може фізичної втоми, бо мусіли кільканадцять днів і ночей трясти і нагнітати у возах третьої класи свої черева. Духового, естетичного чи мистецького вражіння з таких подорожей не було

²⁵ Павлишин О., *З історії впровадження григоріанського календаря в церковне життя українців: календарна реформа єпископа Григорія Хомишина* // Україна модерна (Київ–Львів). – 2002. – Ч. 7. – С. 7–68.

²⁶ Олесницький Є., *Сторінки з мого життя* / Упор.: М. М. Мудрий, Б. О. Савчик; авт. вступ. ст. О. Г. Аркуша. – Львів, 2011.

²⁷ Барвінський О., *Спомини з мого життя* / Упор. А. Шацька, О. Фудорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. – Київ, 2004.

ніякого»²⁸.

4. Народовці: спроба поєднати українофільство із західною орієнтацією

Утвердження в Галичині української ідентичності було пов'язане з формуванням у 1860-х роках народовецької (у перспективі — національно-демократичної) течії. У своєму розвитку вона пройшла декілька етапів. «Ранні народовці» зробили спробу розвинути концепцію Австрії як альтернативного до Росії центру слов'янського життя і в такий спосіб вписати не тільки Галичину, а й усю Україну в західноєвропейський (інший від російського) простір. Габсбурзька монархія повинна була перетворитися у федерацію центральноєвропейських (як слов'янських, так і неслов'янських) народів, до складу якої в перспективі мали увійти як окреме політичне утворення всі українські землі²⁹. Перші народовецькі публіцисти дотримувалися виразних антиросійських поглядів, убачаючи в політиці російської самодержавно-імперської влади прагнення підкорити собі та асимілювати слов'янські народи.

До 1867 р. народовецький провід перебував у руках групи молодих письменників і публіцистів. Найпомітнішими постатями серед них були Кость Горбаль, Федір Заревич, Ксенофонт Климкович, Володимир Шашкевич. Політичні органи цієї групи — журнал «Мета» (1863–1865) і газета «Русь» (1867) — відстоювали прозахідну орієнтацію України, вважаючи головним завданням інтелектуально-духовне відокремлення від Росії. Ксенофонт Климкович намагався обґрунтувати право та готовність українців до власної політичної ролі в Центрально-Східній Європі, поставити український рух на одну площину з національними рухами таких політично сильних націй, як поляки та чехи. В уявленнях «ранніх народовців», спільна російська загроза могла б стати ґрунтом українсько-польського порозуміння на засадах національної рівноправності, зокрема, вони думали, що глибше й ширше усвідомлення поляками власних інтересів змусить їх відмовитися від ідеї «історичної Польщі» у кордонах до 1772 р.

Проте реальність виявилася складнішою, аніж думали народовці. Ієрархізована структура галицько-руського суспільства, в якого найбільшим авторитетом і взірцем для наслідування був греко-католицький священик, не допускала народовців до керма національної політики. Народ, до якого вони апелювали, у більшості був байдужим до питань, пов'язаних з національною ідентичністю, для його «пробудження» була необхідна тривала рутинна праця. Прагнення народовців увести в суспільну свідомість однозначний український національний вибір, альтернатива котрому — зрада, наштовхувалося на протидію та різкий осуд консерваторів-традиціоналістів. Руські діячі «покоління 1848 року» звинувачували народовців у крайньому радикалізмі (саме так сприймалося відмежування від всеруського простору) та пропольських симпатіях. Галицько-руське громадянство неохоче відмовлялося від патріархальних устоїв, намагаючись щоразу багатоманітніший історії протиставити однозначність традиції.

Надалі відносини між народовцями і русофілами («москвофілами») розгорталися в рамках дискусії, яка провадила до тактичного союзу цих політичних сил, а не до розриву між ними. У 1882 р. між цими політичними

²⁸ Олесницький Є., оп. цїт., С. 291.

²⁹ Серета О. В., *Формування національної ідентичності: ранні народовці у південно-західній Східній Галичині (1860–1873)*. Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії (Ph.D.) зі спеціальності історія. — Будапешт, 2003. — С. 19–20.

угрупованнями була укладена угода, згідно з якою вони зберігали за собою організаційну та ідеологічну самостійність, але повинні були об'єднувати свої сили щоразу для проведення акцій загальнонаціональної ваги³⁰. Наполегливість, з якою народівці намагалися досягти порозуміння з русофілами, свідчить про те, що тогочасне українське суспільство сприймало русофілів радше як органічну частину національного руху, а не як відступників від єдино правильного шляху його розвитку. Зрештою, зв'язок народівців з русофілами був зумовлений не тільки мовно-культурно-релігійним традиціоналізмом, він мав цілком виразний практичний вимір. В історіографії, на жаль, залишається недооціненою роль русофілів щодо поширення ідеї національної єдності між галицькими русинами і «малоросами» з Наддніпрянщини.

У підсумку тільки невелика частина народівців намагалася поєднувати українство із прозахідною орієнтацією. Наприкінці XIX ст. в народовецькому середовищі з'явилася цілісна концепція «органічної праці», що передбачала використання легальних можливостей для зміцнення матеріальних та інтелектуальних сил народу, введення його в контекст західноєвропейських політичних цінностей. Її уклав Олександр Барвінський³¹. Зважаючи на декларативність політичних вимог галицьких українців, він пропонував чітко визначити основу для об'єднання українців поза сферою політики: нею мала стати економічна та просвітницька праця. Планувалося, що піднесення освітнього рівня населення та надання динаміки для його економічного розвитку поставить українців в один ряд із розвинутими європейськими народами. Програма О. Барвінського передбачала глибокі перетворення у приватному житті кожної людини щодо «європеїзації» повсякденного життя.

Розроблена О. Барвінським програма «органічної праці» не знайшла підтримки серед тогочасного галицько-українського громадянства. Головною причиною було питання відносин з поляками. Реалізація цієї програми передбачала, по-перше, нормалізацію українсько-польських взаємин, відмову від антипольської основи у формуванні української ідентичності, а по-друге, могла дати позитивні результати тільки у віддаленій перспективі, для тогочасних українських політиків у Галичині не обіцяла за їхнього життя жодних «дивідендів». Молода українська політична еліта ж прагнула одним махом надолужити втрати попередніх століть, умиць вирівняти відставання в національному розвитку. О. Барвінський, розуміючи це, пропонував зберегти програму «органічної праці» у таємниці від поляків.

5. Конституційно-парламентські практики

Важливим чинником формування в Галичині новочасного суспільства був австрійський конституційно-парламентський устрій. Парламентаризм прищеплював відчуття співпричетності до влади, привчав до відповідальності за політичні дії, сприяв структуризації суспільства за групами інтересів. Для галицьких українців відкрита конкуренція під час виборчих кампаній і на парламентських трибунах змушувала порівнювати себе з іншими європей-

³⁰ Докладніше див.: Мудрий М., *Угода між галицькими народівцями і русофілами 1882 року* // Записки Наукового товариства імені Шевченка (Львів). – 2002. – Т. ССXLIII: Праці Історично-філософської секції. – С. 653–685.

³¹ *Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника* (далі – ЛННБ ім. В. Стефаника). Відділ рукописів. – Ф. 11 (Барвінські). – Спр. 4482. Опубл. з незначними скороченнями: Аркуша О., *Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження)*. – Львів, 1997. – С. 21–34.

ськими народами — німцями, чехами, поляками, угорцями. Водночас треба брати до уваги, що за всю історію підавстрійської Галичини українці ніколи не могли суттєво впливати на рішення, які ухвалювали представницькі органи, а тому європеїзація галицьких українців через парламентські практики могла бути хіба що частковою.

Незначні парламентські позиції українців в Габсбурзькій монархії були зумовлені кількома причинами: неповною становою структурою суспільства (відсутністю заможної земельної аристократії та міщанства), що зводило українців до меншості в будь-якому представницькому органі; цілеспрямованою політикою Відня, який бачив в русинському населенні Галичини не стільки окремий культурно-історичний суб'єкт, скільки засіб для стримування польських незалежницьких планів; і врешті, низьким рівнем політичної свідомості та культури самої галицько-руської еліти, яка тривалий час покладала надмірні сподівання на австрійський уряд, думаючи, що той неодмінно повинен захистити русинів від польських претензій на виняткове управління Галичиною та забезпечити їм умови для національного розвитку. Незважаючи на інструментальне трактування національностей, австрійська влада формувала відмінний від російського тип політичної культури, який давав кожному народові можливість для самовираження. Особливої ваги австрійські правителі надавали процесу легітимізації державної влади в очах громадськості. Контроль над суспільством, навіть свавілля поліцейських органів обмежувалося поняттям «законності», а «техніка Габсбургів полягала не стільки в тому, щоб карати опонентів, скільки в тому, щоб ними маніпулювати»³².

До середини XIX ст., коли в Габсбурзькій монархії були проведені децентралізаторські перетворення, українці фактично не мали досвіду представницької діяльності. У засіданнях Галицького станового сейму, який з перервами діяв до 1848 р., могли брати участь тільки найвищі греко-католицькі ієрархи, які, втім, не розуміючи призначення такої інституції, ці засідання здебільшого ігнорували³³. Можливість для ширшого національного представництва відкрилася перед галицькими русинами в 1860-х роках, коли розпочали діяльність крайовий сейм та австрійський парламент (Державна рада). Але вже перші засідання сейму виявили неготовність українських депутатів (священиків і селян) до ефективної законотворчої діяльності. У сеймі та парламенті вони бачили не владну інституцію, а трибуну для обміну думками. Польська сеймова більшість розглядала й ухвалювала законопроекти в такому темпі, що депутати-русини навіть не встигали зорієнтуватися в змісті цих актів³⁴. З кожними наступними виборами українське представництво в Галицькому сеймі чисельно зменшувалося, а його роль була зведена до стану безпорадної опозиції.

Вибудовуючи відносини з Віднем і усуваючи українців від впливу на

³² Wheatcroft A., *Habsburgowie* / Przekład B. Sławomirska. – Kraków, 2000, s. 172-178.

³³ Łoziński B., *Galicyski sejm stanowy 1817-1845*. – Lwów, 1905; Łoziński B., *Z historii Stanów galicyjskich (I, II)* // Łoziński B., *Szkice z historii Galicji w XIX wieku* / Z przedmową i pod kierunkiem W. Tokarza. - Lwów, 1913. - S. 1-15, 16-28.

³⁴ Grodziski S., *Sejm Krajowy galicyjski 1861-1914*. - Warszawa, 1993. – Т. 1. – S. 142-172; Аркуша О. Відкриття Галицького крайового сейму у Львові // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa. – Т. IV / Pod red. K. Karolczaka. – Kraków, 2002. – S. 135-164; Серета О., «Ми ту не прийшли на сміх»: участь східногалицьких селян у сеймових виборах та засіданнях у Львові (60-і роки XIX ст. // Там само – S. 165-186.

управління провінцією, польські політики залучали історичну географію. Переломним моментом, у зв'язку з яким галицькі поляки були змушені шукати компроміс із Габсбургами, стало невдале повстання 1863 р. У зверненні (адресі) Галицького сейму до цісаря від 10 грудня 1866 р. вказувалося: «при Вашій Величності стоїмо і стояти хочемо» (*«przy Tobie, Najjaśniejszy Panie, stoimy i stać chcemy»*). Аби переконати польське суспільство в потребі такої переорієнтації, була висунута теза про «успадковане» Габсбурзькою монархією від Речі Посполитої призначення — бути «щитом цивілізації Заходу, прав народностей, людськості і справедливості» (*«tarczą cywilizacji Zachodu, praw narodowości, ludzkości i sprawiedliwości»*)³⁵. Попри те, що під поняттям західної цивілізації автори адресу розуміли «народи, які прийняли християнсько-цивілізаційну ідею», на практиці більшість польських діячів виключали з неї православну Росію. По суті, майбутнє українців розумілося так: або разом з поляками бути частиною Заходу, або разом з Росією опинитися поза межами цивілізованого простору. Чітко ця думка була сформульована Войцехом Дзедушицьким, який уважав Русь територією між двома світами, що піде за тим історичним покликом, який виявиться сильнішим — за російським панславізмом або за польською ягеллонською ідеєю гармонійного співжиття народів³⁶.

Отримавши в Галичині автономію (в обмін на лояльність до австрійської влади), поляки доклали зусиль, аби утвердити в австрійському політикумі уявлення про «руське питання» як проблему тільки крайового рівня³⁷. Немає сумніву, що позбавлення українців будь-яких важелів впливу в галицькій автономії стало головним імпульсом для поширення русофільських (панрусських) настроїв³⁸. Русофіли протиставили ідеї польсько-руської згоди тезу про поляків як одвічних ворогів «руського духа». Не бачачи для себе можливостей налагодити співпрацю з поляками в парламентських установах, вони пропонували створити альтернативний до Галицького («польського») сейму — «руський» політичний центр. На відміну від русофілів, народовці сподівалися використати Галицький сейм як майданчик для врегулювати відносини з поляками. Кульмінацією їхніх зусиль стало проголошення в сеймі так званої нової ери — українсько-австрійсько-польського порозуміння 1890 р. Серед творців цієї угоди з усіх сторін були й такі, котрі розуміли її як проект об'єднання навколо підавстрійської Галичини значної частини українських земель, відірвання їх від Росії та включення в орбіту західної цивілізації. Саме такий геополітичний та цивілізаційний підхід запропонував у виступі в Галицькому сеймі на підтримку «нової ери» греко-католицький

³⁵ Stenograficzne Sprawozdania z czwartej sesji Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1866. Posiedzenie 1–26. — [Lwów, 1866]. — S. 170–172.

³⁶ Dzeduszycki W., *Messyanizm polski a prawda dziejów*. — Kraków, 1902; Daszyk K. K., *Osobliwy podolak. W kręgu myśli historiozoficznej i społeczno-politycznej Wojciecha hr. Dzeduszyckiego*. — Kraków, 1993. — S. 102; Jakubiec T., *Wojciech Dzeduszycki. Pisarz. Estetyk. Filozof* — Kraków, 2009. — s. 19–20.

³⁷ Піяй С., *Політика Аренора Голуховського щодо галицьких українців у 1866–1868 роках та її наслідки* // Вісник Львівського університету. Серія історична. — 2002. — Вип. 37/1. — С. 246–252.

³⁸ Докладніше див.: Аркуша О., Мудрий М., *Русофільство в Галичині в середині XIX — на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд* // Вісник Львівського університету. Серія історична. — 1999. — Вип. 34. — С. 231–268; Wendland A. V., *Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Rußland, 1848–1915*. — Wien, 2000.

священик Микола Січинський. Він стверджував, що українцям можливо доведеться відіграти головну роль в історичному протистоянні Заходу і Сходу, тому їхнє право на вільний національний розвиток повинен підтримати кожен, хто дорожить цінностями західного світу. Зважаючи на те, що М. Січинський посилався на згадуваний адрес Галицького сейму до цісаря 1866 року, припускаємо, що думка про цивілізаційну роль українців була навіяна тезою про історичну місію Австрії і Польщі. Український священик наче полемізував з авторами адресу, твердячи, що саме українцям, а не полякам повинна належати ключова роль в обороні Заходу перед Сходом. При тому йшлося не тільки про Галичину, а й про Наддніпрянщину³⁹.

Втім, з таких стратегічних комбінацій після їх зіткнення з реальністю майже нічого не залишалося. Хоча думку про польсько-українське порозуміння задля протистояння російській загрозі інколи повторювали краківські консерватори, а під час зовнішньополітичних криз вона викликала зацікавлення австрійського уряду, на практиці політику поляків в українському питанні визначали східногалицькі консерватори, для яких утримання русинів в межах польського політичного та культурного простору було справою щоденного життєвого інтересу. Тому, так чи інакше, українські діячі були змушені підпорядковувати цивілізаційні уявлення завданням боротьби з польською перевагою. Показовим проявом українсько-польського протистояння, який віддаляв галицьке суспільство від західних політичних стандартів, були масштабні правопорушення під час виборчих кампаній. Вони мали системний характер і суттєво впливали на результати виборів. Світоглядну основу правопорушень становило вперте бажання польських землевласників у Східній Галичині представляти інтереси українського селянства. Головними елементами системи виборчих правопорушень були підкуп виборців та адміністративний тиск. Австрійський уряд, не бажаючи протиставляти проти себе державних службовців польської національності, які писали до Відня оптимістичні рапорти, закривав очі на фальсифікації. Такий розрив між деклараціями про дотримання законності та реальністю викликав серед українського громадянства відчуття безпорадності. «Я бачив, як старі, сиві селяни плакали як діти, як били головами в мур. І це піднімало мою злість і розпуку, викликувало в мене докори проти нас самих, що в такій хвилині вміємо лиш плакати...», — так Євген Олесницький описував атмосферу в українському селі під час виборів 1895 р.⁴⁰

На зламі XIX–XX ст., зі становленням партійної структури, українські сили намагалися осучаснити парламентську політику. До цього змушував величезний контраст між національними потребами та мізерними позиціями в системі законодавчої та виконавчої влади, який викликав в українському суспільстві роздратування та посилював радикальні настрої. Шукаючи нові методи легальної політичної боротьби, українські діячі зробили акцент на розгортанні масового національного руху. Однак питання про баланс між парламентськими і позапарламентськими методами впливу залишалося відкритим. На початку XX ст. в українській пресі розгорнулася дискусія про корисність / шкідливість, з огляду на національні потреби, парламентської роботи. Для депутатів, які бачили законодавчий орган зсередини, тільки така рутинна діяльність, яка потребувала фахових знань у галузі права, економіки,

³⁹ Stenograficzne sprawozdania z drugiej sesji szóstego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1890. Posiedzenie 1–29. – [Lwów, 1890]. – S. 983–986.

⁴⁰ Олесницький Є., оп. цїт., С. 316.

фінансів, освіти тощо, могла бути ефективною, адже давала змогу впливати на законодавчі ініціативи. Натомість українські політики поза межами парламенту таку діяльність вважали марною тратою сил. Вони вимагали від депутатів тільки таких слів і дій, які б загострювали напругу та розхитували політичний устрій⁴¹.

На початок ХХ ст. викристалізувалися два образи «ідеального» українського депутата. Перший уособлював Олександр Барвінський, людина ерудована, прийнятна у спілкуванні для австрійських чиновників найвищого рангу. Наслідуючи польських політиків, такі діячі вважали за найважливіше створити у Відні українське лобі й, за висловом Анатолія Вахнянина, «немало чобіт сходили за руськими справами»⁴². Однак тип «салонного» депутата втрачав популярність у суспільстві, яке прагнуло швидких результатів, він ставав об'єктом звинувачень у прислужництві владі та використанні депутатського мандата в особистих цілях⁴³. Таку «політику в кав'ярнях» галичан, цілком прийнятну для західного способу життя, критикували також українські діячі з Наддніпрянщини. Натомість популярність здобував інший тип депутата — так званого народного трибуна, героя народних віч, якого парламентська трибуна цікавила лише з точки зору можливостей виголошувати тривалі опозиційні промови. Саме такі депутати повели українську парламентську політику напередодні Першої світової війни шляхом голосних обструкцій. Важко сказати, допомогла чи зашкодила така тактика українським інтересам у Галицькому сеймі, роботу якого на кілька років було паралізовано, однак в австрійському парламенті спроби українських депутатів порушити порядок у залі викликали хіба що подив представників інших народів⁴⁴.

Конституційно-парламентські практики об'єктивно були дуже вагомим чинником залучення галицьких українців до західноєвропейського простору, але їхній потенціал виявився недостатнім для утвердження в українському суспільстві Галичини норм і поведінкових моделей західної демократії. Незважаючи на зусилля, українським політикам в органах законодавчої влади не вдавалося здобути вплив на ухвалення рішень. Перебування у стані постійної меншості та маловпливової опозиції прищеплювало українським депутатам такі риси, як брак відповідальності за результати роботи законодавчого органу, підміну фахової розробки законопроектів концентрацією зусиль задля їхнього відхилення. Відсутність зримих здобутків у парламентській площині зумовлювала збайдужіння українських виборців до результатів виборів (нерідко вся програма, яку пропонували їм політики, зводилася до тези про «останній бій»). Українці мало українських депутатів мали відповідний рівень підготовки, аби на рівних сприйматися у вищих політичних колах Австрії. Йдеться не стільки про формальний рівень освіти — за цим показником українські депутати австрійського парламенту перевер-

⁴¹ По соймі // Діло (Львів). — 1904. — Ч. 251–256. — 6 (19)–13 (26) падолиста; Ч. 258. — 16 (29) падолиста; Sprawozdane posольске Д-ра Евгена Олесницького відбуде в Стрию дня 8-грудня 1904. — Львів, 1904.

⁴² Вахнянин Н., *Руска справа в роках 1891–1894*. — Львів, 1895. — С. 34–35.

⁴³ *Сучасна хроніка* // Правда (Львів). — 1895. — Вип. 76. — 30 (18) березня. — С. 205.

⁴⁴ Левицький К., *Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: На підставі споминів*. — Львів, 1926. — С. 620.

шували чимало інших народів⁴⁵, — скільки про ширший комплекс компетентностей: виховання, досвід, фахові вміння. У 1903 р. польський публіцист Станіслав Россовський вирізняв серед українців тільки одного політика європейського рівня — Є. Олесницького⁴⁶. Можна, звісно, дискутувати з цим твердженням і шукати інші приклади політиків подібного рівня, однак ця теза — як погляд ззовні на ступінь «європейськості» української парламентської політики — не позбавлена рації.

6. Образ Європи в українському суспільстві Галичини на початку ХХ ст.

На початку ХХ ст. українське суспільство Галичини стрімко втягувалося в загальноєвропейські політичні та культурні процеси. Запровадження загального виборчого права, утвердження національно-демократичної ідеології, зміцнення лівих течій і розгортання масової політики, емансипація жіноцтва та секуляризація суспільства — все це входило в життя пересічного галичанина. Насиченішим ставав інформаційний простір, головну роль у якому відігравали щоденні часописи, обсяг та інформативний потенціал яких, порівняно зі серединою ХІХ ст., помітно виріс. Газета «Діло» регулярно інформувала читачів про події в найбільших європейських країнах — Англії, Франції, Німеччині, а також про ситуацію у провінціях Австро-Угорщини; у полі уваги часопису перебували США, Росія і Туреччина. У ряді європейських країн галицькі часописи вже мали власних кореспондентів. Для окреслення тієї частини світу, з якою галицькі українці відчували цивілізаційну спільність, використовувалися терміни «старий світ», «європейська цивілізація», «Захід». Ця територія протиставлялася мусульманському «Сходу». У цей час з'явився теж інтерес галичан до східноєвропейських народів, зокрема литовців і білорусів, які мали з українцями багато спільного з огляду на завдання національного розвитку. Однак образ цієї частини Європи у переддень Світової війни залишався для галицького українця вкрай нечітким. Росія ж, як і раніше, залежно від контексту обговорюваного питання або «включалася» в європейський простір, або «опинялася» поза його межами.

Відчуття причетності до кола європейських народів було для галицького українця чимось самозрозумілим, воно не потребувало доведень. На початку кожного року газета «Діло» писала про майбутнє України серед вільних європейських народів / держав. Упродовж року її видавці до цієї теми здебільшого не поверталися. Віддаленість європейської перспективи теж була очевидною: «Вичеркнені з початком ХІХ століття з карти Європи, стаємо знов у ряд націй і принуджуємо світ заговорити про нас і признати нам право на життя... Нині ми повні життєвого запалу й охоти до невгомної борби, повні надії в побіду нашої справи, повні віри, що скін ХХ віку буде воскресінням вольної Руси-України!»⁴⁷. По суті, ці уявлення з початку ХХ ст. про місце України на політичній карті Європи знаходилися в межах ідей «Руської трійі», згідно з якими українці, суттєво відстаючи й пересилуючи себе, усе ж вигадали приєднатися до західної цивілізації.

⁴⁵ Binder H., *Українське представництво в австрійській Ізбі послів, 1879–1918 // Українське традиційне парламентарне XIX–XXI століття* / Под ред. J. Moklaka. – Kraków, 2006. – S. 153–159.

⁴⁶ Rossowski S., *Wizerunki sejmowe. Ludzie i sprawy. Przyczynek do historii samorządu galicjijskiego. Serya pierwsza*. – Lwów, 1903. – S. 46. – Підпис: Monokl.

⁴⁷ *На переломі віків // Дїло*. – 1900 (1901). – Ч. 291. – 30 грудня (12 січня).

Інтерес галицьких українців до подій у Європі підживлювався заго-стренням міжнародної обстановки та очікуваннями «великої війни». Думки про переділ політичної карти континенту змушували українців порівнювати себе з іншими народами і щоразу робити невтішні висновки про свою слабкість та відставання. «Правда, до поважної конкуренції із сильнішими славянськими народами ми ще не у всім доросли»⁴⁸, — стверджував у 1910 р. український художник Іван Труш, один із небагатьох українських галицьких інтелігентів, котрі мали досвід навчання і проживання у Кракові, Відні, Мюнхені, Римі, Венеції. Подорожуючи країнами Західної Європи, галичани зазвичай звертали там увагу на побутові умови, які контрастували із галицькими. Впорядкованість, чистота, стан доріг, ошатність — усе це вражало «галицького чоловіка, що привик потопати в болоті галицьких міст і місточок»⁴⁹. На цьому ґрунті з'явилося певне захоплення «Заходом», бажання й у себе мати щось подібне. У відповідь на спроби Галицького намісництва обмежити сезонну еміграцію українських селян у Німеччину, українські діячі вказували на «важну культурну сторону» такої міграції: «Вернувши до краю, виходець інакше вже стане поводити ся, інакше побудує хату, інакше стане господарити на своїм обійстю і в поли, одним словом, стане ся за оден-два роки тим, що називаємо культурним чоловіком. Сиджене на місци, серед тої убогої малокультурної атмосфери в краю єму того ніколи не дасть, навіть при найусерднійших змаганнях світлих цивілізуючих одиниць — що дасть єму бачене власними очима широкого цивілізованого світа. І відчуває се мимохіть наш галицький емігрант, котрого жене туди за границю неначе якась утаена душевна сила, подібна до того інстинкту давленого в темноті всякого сотворіння, що пре ся до воздуха і світла»⁵⁰.

Утім, загальна кількість галицьких українців, які відвідували західні австрійські провінції та інші європейські країни, була незначною. На Захід їх штовхало не стільки бажання пізнати світ, скільки покращити своє матеріальне становище. Виїзд за межі рідного краю дуже довго був для галичанина символом життєвої невлаштованості. Коли антрополог Іван Раковський разом із сім'єю перебував на дослідницькій стипендії у Парижі, його тесть Теофіл Грушкевич, котрий все життя викладав грецьку й латинську мови в галицьких гімназіях, щиро уболівав над долею доньки: «Жаль мені стиснув за серце, я плакав довго, чому діти наші тиняються по чужині, не мають постійного місця. [...] Тепер тиняють ся по Парижі»⁵¹. Мало хто з українських інтелігентів у Галичині міг похвалитися широкою географією здобуття вищої освіти. Той-таки Т. Грушкевич при виборі курсів в університеті керувався єдиним мотивом — якнайшвидше завершити навчання⁵². Це значно відрізняло молодих українців від синів заможних польських шляхтичів, які цілеспрямовано виїздили на навчання до західноєвропейських університетів, отримуючи в такий спосіб не тільки якісну освіту, а й формуючи сучасний світогляд⁵³. Галицького українця прикро вражало на Заході те, що про

⁴⁸ Труш І., *Славянські вистави* // Діло. — 1910 (1909). — Ч. 5. — 6 січня (24 грудня).

⁴⁹ В Німеччині. (Вражіння з подорожи.) // Діло. — 1910. — Ч. 49. — 2 марта (17 лютого). — Підпис: М. К.

⁵⁰ *На зарібки* // Діло. — 1904. — Ч. 69. — 26 марта (8 цвітня).

⁵¹ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 41 (Грушкевичі). — Спр. 123 / п. 24. — Арк. 468 (Запис у щоденнику Т. Грушкевича, 6 січня 1914 р.).

⁵² Там само. — Спр. 6 / п. 1. — Арк. 30 (Автобіографія Т. Грушкевича).

⁵³ Там само. — Ф. 53 (Козловські). — Спр. 361 (Листи Зигмунта Козловського до сина Владзімежа, 1873–1893).

українців там нічого не знали. Мешканці Західної Європи ототожнювали русинів з росіянами або поляками. «Руська народність, — писало «Діло», — до котрої належить майже десята часть мешканців Європи, є культурному світові менше знана, чим багато диких народів на океанських островах. [...] Тому мусимо конечно старати ся, щоби наша національна справа перестала вже бути домашною справою Поляків і Росиян. Наша справа мусить стати ся спільною справою вселюдського поступу. В сій ціли мусимо постійно інформувати свѣт про наше народне жите»⁵⁴.

Європа відкривалася перед галицькими українцями насамперед крізь призму німецькомовного простору. Саме німецьку мову використовували українські політики, коли мали на меті пояснити «ширшому світові» суть українського питання в Галичині⁵⁵. З цією метою у Відні виходили друком українські німецькомовні видання — тижневик «Ruthenische Revue» (1903–1905) і місячник «Ukrainische Rundschau» (1905–1915). Вплив німецькомовного простору на Галичину не обмежувався мовою, він поширювався також на філософію, літературу, історіографію, врешті політичну практику. Деякі українські політики мали контакти як з австрійськими, так і німецькими політичними колами. Про їхній рівень свідчить хоча б те, що з початком Першої світової війни в Німеччині під егідою зовнішньополітичного відомства була створена Спілка німецьких прихильників української незалежності «Вільна Україна» (*Verband deutscher Förderer der ukrainischen Freiheitsbestrebungen* «Freie Ukraine»), що мала об'єднувати політичні, економічні та культурні кола Німеччини задля пропаганди «звільнення» України⁵⁶. Попри те, що галицькі українці самі здійснювали зусилля на «німецькому» напрямку, усе ж ініціаторами спорадичних контактів з українськими політиками здебільшого виступали німецькі політичні та військові кола, які розглядали можливості для послаблення російських і польських впливів. Деякі зрушення щодо пропаганди України в Європі намітилися щойно у переддень Світової війни. Вони були наслідком спільних зусиль емігрантів із Наддніпрянської України та, меншою мірою, галичан. Дії українців почасти були відповіддю на активізацію російських і польських політиків, які навзаєм намагалися виправдати перед західними урядами свої претензії на Галичину. У Львові в 1912 р. був утворений Український інформаційний комітет. Завдяки його зусиллям замітки про український рух були опубліковані у французькій, швейцарській, болгарській і чеській пресі⁵⁷. Ряд статей про Україну помістив паризький часопис «Les annales des nationalités», також французькою мовою з'явилася брошура Ярослава Федорчука «Le réveil national des Ukrainiens» («Національне пробудження українців»).

Заходи українців співпадали з тенденціями до руйнування попередніх ментальних кордонів. Глобалізація, що в цей час набирала обертів у європейському політичному просторі, залишала дедалі менше місця для так званих неісторичних народів. Показовим прикладом цього є сплеск зацікавлення українським питанням у Великобританії. У 1912 р. в часописі «The Times» розгорілася дискусія навколо висловлювань Володимира Бобрин-

⁵⁴ Денисюк Л., *Про міжнародну мову – Есперанто* // Діло. – 1910. – Ч. 31. – 10 лютого (2 січня).

⁵⁵ Наприклад: Romanczuk J., *Die Ruthenen und ihre Gegner in Galizien*. – Wien, 1902.

⁵⁶ Кураєв О., *Політика Німеччини й Австро-Угорщини в Першій світовій війні: український напрямок*. – Київ, 2009. – С. 139–140.

⁵⁷ Патер І., *Союз визволення України: проблеми державності і соборності*. – Львів, 2000. – С. 63–65.

ського, голови «Галицко-руського общества» у Петербурзі. У розпал цієї дискусії, яка відкрила британській громадськості українське питання, у 1913 р. у Лондоні був створений Англо-український комітет, до якого залучено відомих англійських публіцистів і політиків. У рамках діяльності комітету в 1914 р. вийшла у світ книга англійського публіциста Джорджа Раффаловича (*George Raffalovich*) «Україна», у якій створення української держави розглядалось як «кінець Росії — не як великодержави, а як європейської загрози». Після цього українське питання потрапило в поле зору одного з провідних британських публіцистів Роберта Вільяма Сітона-Вотсона (*Robert William Seton-Watson*), фахівця з міжнародних відносин і Центральної Європи, який саме розпочинав в Англії видання «The European Review» — часопису, присвяченого «малим» народам Європи. У травні–червні 1914 р. англійські публіцисти стали гостями шевченківського свята у Львові, де представляли перед галицькими українцями фактично весь західний світ (крім них на святі були присутні представники чеського «Сокола»). Тут вони познайомилися з провідними українськими політиками, з якими вели розмови в руслі відстоюваної Р. Сітоном-Вотсоном концепції федералізації Габсбурзької монархії та створення в її рамках союзу слов'янських народів⁵⁸.

Утім, актуалізація напередодні світової війни слов'янофільської тематики, що здійснювалася російськими політиками, викликала серед галицьких українців неабияке роздратування. Українці не бачили жодних шансів щодо порозуміння з двома головними гравцями слов'янського світу — росіянами і поляками, а тенденції до польсько-російського зближення, що наростали від початку ХХ ст. і втілювалися в Галичині в заграваннях польських політиків з місцевими русофілами, прямо загрожували їхнім інтересам. Чергову зустріч слов'янофілів у Петербурзі газета «Діло» підсумовувала так: «Але все те була — брехня. Одні прийшли, щоб під новою фірмою поспробувати здійснювати стару ідею про „еліте славянських рік в російськiм морі“; другі, як сто літ удавали оборонців західної культури перед східним варварством, щоб використати поміч Заходу для своїх державних, у великій мірі так само завойовничих цілей, як і цілі російської держави, проти якої вони кликали Захід на поміч, — так тепер пішли пробувати, чи не вдасться досягнути своєї цілі іншим способом, через проголошене себе оборонцем славянства перед германською навалою; в кінці треті, Чехи, хотіли заімпонувати своєму домашньому противникови силою цілого славянства»⁵⁹. Українці відкидали ідею створення слов'янської федерації, шукали значно корисніший для себе алгоритм створення української держави, реалізацію якого пов'язували з підтримкою з боку Німеччини й «дальшого» Заходу.

Спроби українських діячів впливати на громадську думку в Західній Європі не залишилися поза увагою польських політиків у Галичині. Такі заходи українців вони сприймали як підрив своїх позицій. Про українсько-польське суперництво за європейську офіційну та громадську думку та її відображення в Галичині свідчить перебіг візиту до Львова данського

⁵⁸ Серета О., *Англійські зв'язки львівських українців напередодні Першої світової війни* // Львів: місто — суспільство — культура. Збірник наук. праць. — Львів, 1999. — Т. 3 / За ред. М. Мудрого. — С. 431–452 [Вісник Львів. ун-ту. Серія істор. Спец. вип.]; Сирота Р., *Роберт Вільям Сітон-Вотсон і зародження українофільського руху у Великій Британії на початку ХХ століття* // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність (Львів). — Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебляка. — 2001. — С. 506–528.

⁵⁹ *Знов «славянські дні» в Петербурзі* // Діло. — 1910. — Ч. 32. — 11 лютого (29 січня).

літературознавця Георга Брандеса (*Georg Brandes*) восени 1898 р. Брандес відхилив запрошення Михайла Грушевського та Івана Франка, оскільки за декілька днів польські аристократи зуміли переконати його, що відвідини галицьких українців будуть некоректним кроком, навіть різновидом зради щодо них⁶⁰. У червні 1914 р. краківська газета «Czas» помістила на першій шпальті статтю «Ukraina w Londynie», автор якої виявляв добру обізнаність у діяльності українців на Заході і стверджував, що вона має на меті позбавити поляків симпатії з боку західноєвропейської громадськості. У статті була думка, що заходи українців інспіровані Німеччиною. Часопис нещадно висміював твердження про те, що долю майбутньої світової війни вирішуватимуть українці, а також можливість появи на карті Європи української держави⁶¹.

Зважаючи на наближення війни, дискусія між українцями й поляками про національний характер Східної Галичини об'єктивно мусила набути принципово іншого характеру, адже всі теоретичні заклики до українсько-польського порозуміння, навіть як запоруки стабільності в регіоні, втрачали сенс без відповіді на питання, де саме пролягатиме українсько-польський кордон. Визначення територіальних меж, у яких мала бути відновлена польська держава, належало до однієї з найскладніших проблем польського національного руху на зламі XIX–XX ст. Спроба співвіднести реальну Польщу з міфом «ідеальної Речі Посполитої» породжувала чимало колізій і питань, на які польське суспільство не було готовим відповісти⁶². Чітку відповідь на це питання дали польські націонал-демократи. Вони вважали, що майбутня польська держава не мала шансів стягнути кордонів до 1772 р., але мусила вийти поза польську етнічну територію настільки, наскільки це дало б змогу їй реалізувати історично-цивілізаційну місію на Сході та стати в Європі чинником стабільності між Російською та Німецькою імперіями. Ендеки пропонували зберегти тільки ті східні території, де поляки мали найміцніші позиції та могли асимілювати їхнє непольське населення. За всіх обставин кордони Росії не мали стягнути на заході далі ріки Збруч⁶³. Українців лідери польських націонал-демократів або не вважали окремим народом, або пропонували їм розвивати національні проекти навколо Києва, тобто подальше від Львова. При реалізації такого сценарію, який з огляду на зростання популярності ендеків виглядав доволі правдоподібним, європейські перспективи галицьких українців у межах польської держави передбачали розрив із Наддніпряниною, визнання ідеї польської державності та загрозу колонізації. Водночас, попри зусилля ідеологів української національної єдності, налагодження тісніших зв'язків між двома частинами України виявляло не тільки спільні риси, а й суттєві відмінності. Навіть М. Грушевський тоді вказував на ймовірність поділу України на дві національності на зразок сербів і хорватів⁶⁴. Вибір між східним і західним векторами став для галицьких українців особливо складним після російської революції 1905–1907 рр., яка

⁶⁰ Brandes J., *Lwów / Z upoważnienia autora przełożyła z oryginału Józefa Klemensiewiczowa*. – Lwów, 1900. – S. 32.

⁶¹ *Ukraina w Londynie // Czas* (Kraków). – 1914. – № 231. – 17 czerwca; № 233. – 18 czerwca.

⁶² Dmowski R., *Polityka polska i odbudowanie państwa*. Wyd. 2-e/ Przedmowa i komentarz Tomasz Wituch. – Warszawa, 1989. – T. 1. – S. 55.

⁶³ Wapiński R., *Narodowa demokracja (1893–1939)*. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1980. – S. 44; Wapiński R., *Roman Dmowski*. – Lublin, 1988. – S. 103–105.

⁶⁴ Грушевський М., *Галичина і Україна // Грушевський М. Твори: У 50 т. – Т. 1: Серія суспільно-політичні твори 1894–1907. – Львів, 2002. – С. 380.*

виявила слабкість українського руху, перевершивши «найбільш песимістичні пророцтва»⁶⁵. Польська преса в Галичині зарясніла публікаціями з натяками на неприродності українського питання⁶⁶. Аргументи українців у діалозі з Віднем були суттєво підірвані.

Однак на початку ХХ ст. політична думка галицьких українців розвивалася під значним тиском вихідців з Великої України. Розуміючи, що їх власних сил забракне для будівництва незалежної України, наддніпрянці вимагали від галичан жертвності для загальнонаціональної справи, водночас стверджуючи, що галичани мають бути зацікавлені в сильній Україні як єдиній запоруці їх майбутнього⁶⁷. На початку ХХ ст. галицькі українці зробили черговий важливий світоглядний вибір, прийнявши, попри застереження поляків, концепцію «Історії України-Руси» М. Грушевського, зі сторінок якої історія України поставала як історія українсько-польської боротьби, перемоги козаків трактувалися як її найславетніші епізоди, а питання про спільну з поляками державність взагалі не стояло. За логікою історика, Україна перебувала на рівних в колі європейських народів тільки у періоди відмежування від Польщі — у часи Київської Русі та війни під проводом Б. Хмельницького. «Завдяки світлим побідам Богдана Хмельницького, — стверджував Іван Крип'якевич, учень М. Грушевського, — Україна відзискала назад визначне становище між європейськими державами. Нагадали ся часи давних Володимирів і Ярославів, коли до „золотого київського стола” мандрували посольства з півночі і з полудня, від сходу і заходу; гетьманський двір в Чигирині став знов метою горячих забігів ріжних європейських володарів [...], чужі люди розносили славу козацького імени по широкій Європі»⁶⁸.

Напередодні Першої світової війни всі політичні дії галицьких українців були вмотивовані протистоянням з поляками. Шпальти українських часописів були пронизані мілітаристською риторикою. Українці формували образ не просто поляка-ворога, а гнобителя і визискувача, аналогів якому не було у світовій історії і який привласнив собі все, що було здобуте спільними зусиллями (у ще категоричнішому варіанті — зусиллями українців). З точки зору ідеологів, які конструювали українську національну ідентичність у Галичині, полякам не було місця в колі цивілізованих народів Європи. Навіть у подорожніх нотатках із Західної Європи кореспонденти газети «Діло» щоразу збивалися на думку, що поведінка поляків у Галичині несумісна з цивілізованими нормами. Можна аналізувати причини, які з обох боків перешкоджали українсько-польському порозумінню в Галичині, однак це є предметом іншого дослідження⁶⁹. Натомість у даному контексті важливим є висновок про те, що у переддень Першої світової війни галицькі українці бачили своє майбутнє серед цивілізованих європейських народів, у складі або самостійної держави, або іншого утворення, яке забезпечуватиме їм вільний національний розвиток. У дорозі до такої Європи галицькі українці спо-

⁶⁵ Там само. — С. 378.

⁶⁶ Rawita-Gawroński F., *Nadzieje i rzeczywistość na Rusi. (List do redakcji)* // *Słowo Polskie*. — 1905. — Nr 366. — 8 sierpnia. — Підпис: F. R. G.

⁶⁷ Грушевський М., *Галичина і Україна...* — С. 380–382.

⁶⁸ Крип'якевич І., *Посли на дворі Хмельницького* // *Діло*. — 1910. — Ч. 95. — 30 (17) цвітня.

⁶⁹ Arkusza O., *Polsko-ukraińskie dyskusje o charakterze narodowym Galicji Wschodniej na początku XX wieku* // *Formuły patriotyzmu w Europie Wschodniej i Środkowej: od nowożytności do współczesności* / Zredagowali: Andrzej Nowak, Andrzej A. Zięba. — Kraków 2009. — S. 299–322.

дівалися бути поряд із наддніпрянцями, хоча й усвідомлювали, що цей союз робитиме їх шлях довшим, однак однозначно без поляків, яким у кращому випадку пропонувалося подбати про «цивілізоване розлучення»⁷⁰. Галичани обирали шлях до цивілізованого Заходу через освоєння часто невідомого й незрозумілого для них східного простору, від якого очікували підтримки й допомоги, хоча розраховувати на неї було, як мінімум, необачно.

7. Чи була європейською польська спільнота Східної Галичини?

Сучасна Галичина увібрала в себе культуру не тільки місцевої русько-української спільноти, а й культуру регіону загалом. Незважаючи на те, що в ХХ ст. етносоціальний склад населення краю загалом, як і Львова зокрема, докорінно змінився, сучасні галичани на якомусь підсвідомому рівні копіюють манери польської східногалицької шляхти (так званих подоляків) зі зламу ХІХ–ХХ ст. Тоді серед шляхти вирізнялися дві поведінкові моделі: 1) індиферентно-розгульна, коли життя минало в численних забавах у панських маєтках (так званих дворах) і підсміховуванні над тими, хто намагався щоденною працею «служити вітчизні»; і 2) демонстративно-патріотична, спрямована передусім проти «української загрози». Легко зрозуміти, що обидві моделі не були обтяжені інтелектуальною складовою.

Грубий консерватизм подоляків проявився в їхній непоступливості щодо реформи виборчої системи. Навіть після того, як при виборах до австрійського парламенту було запроваджено загальне, рівне, пряме і таємне виборче право, східногалицькі землевласники навідріз відмовлялися реформувати давно застарілу куріальну систему, яка практикувалася при виборах до Галицького крайового сейму. Ця система давала змогу утримувати контроль над східною частиною провінції не у відкритій конкуренції, а спираючись на ресурс правових обмежень і адміністративних маніпуляцій. Тиск, який подоляки здійснювали на намісників, домагаючись у них непоступливості в українському питанні, ідеологічно обґрунтовувався «особливістю» Східної Галичини. Ця, піднята до рівня абсолютної цінності особливість паралізувала будь-які модернізаційні починання, навіть в ідейних межах консерватизму, як то пропонували краківські консерватори. На початку ХХ ст. подоляки самовпевнено стверджували, що в українському питанні далі йтимуть шляхом, який віками назад визначило польському народові Провидіння⁷¹.

Модернізацію Галичини за європейським зразком стримувала теж позиція місцевої Римо-католицької церкви на чолі з львівським архієпископом Юзефом Більчевським (1900–1923). Це був перший керівник львівської римо-католицької архідієцезії, який повністю і без вагань ототожнив інтереси Католицької церкви в цьому регіоні з польськими національними інтересами. Найрезонансним політичним виступом Більчевського стала інспірована ним у 1913 р. заява католицького єпископату Галичини проти проекту польсько-української угоди щодо реформи виборчої системи до сейму⁷². Своїми союзниками тоді Більчевський зробив львівського архієпископа вірменокатолицького обряду Юзефа Теодоровича та краківського римо-католицького єпископа Адама Сапегу. Не допомогли ані аргументи лідерів краківських консерваторів (Здзіслава Тарновського і Владислава Яворського), ані наполягання австрійського прем'єра Карла Штюрка (від зустрічі з цісарем архіє-

⁷⁰ Stenograficzne sprawozdania z trzeciej sesji ósmego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomerji z roku 1907. – Т. 1: od 14 lutego do 19 marca. – [Lwów, 1907]. – S. 1208.

⁷¹ *Rusini o mowie marszałka* // *Gazeta Narodowa* (Lwów). – 1902. – № 162. – 25 czerwca.

⁷² Buszko J., *Sejmowa reforma wyborcza w Galicji 1905–1914*, Warszawa 1956.

пископ узагалі відмовився). Виступивши рупором польських ендеків і так званих подоляків, єпископи в останній момент зірвали досягнення компромісу, до якого українці й поляки наближались щонайменше п'ять років. Позицію Більчевського особливо болісно сприйняв Міхал Бобжинський, давній приятель архієпископа і галицький намісник, політичний курс якого полягав у досягненні порозуміння з українськими політичними середовищами. Відмова єпископів голосувати за реформу означала для намісника відставку. Намагаючись знайти хоч якесь пояснення деструктивним діям Більчевського, що провадили до загострення міжнаціонального конфлікту, Бобжинський вказував на його особисту неприязнь до греко-католицького єпископату в Галичині, яка мала глибоке історичне підґрунтя. Але навряд чи ці пояснення були переконливі навіть для нього самого.

Але найважливішим індикатором, який міг дати недвозначну відповідь на питання про те, в якій системі координат знаходиться Галичина, було університетське питання. На зламі XIX–XX ст. Львівський університет опинився в гущі національного — українсько-польського — конфлікту, який набирав обертів. Маючи за приклад поділ Празького університету на чеський і німецький, українська інтелігенція домогалася утворення в місті окремого українського вищого навчального закладу. Українці апелювали до природного права нації на освіту рідною мовою, поляки ж посилалися на історичну традицію і вказували на відсутність в українців достатніх наукових сил для відкриття окремого університету. Для поляків утворення у Львові, поряд з польським, українського університету означало крок до територіального поділу провінції та сприймалось як загроза четвертого поділу Речі Посполитої. Це мислення реаліями столітньої давнини паралізувало в середовищі східно-галицької шляхти будь-які новочасні ініціативи.

Перебування Галичини у складі монархії Габсбургів не означало автоматичного засвоєння елементів культури, характерних для Західної Європи. Ще навіть на початку XX ст. у Львові багато що контрастувало з укладом життя західноєвропейських міст. У місті завжди було багато пилу, львів'яни так і не навчилися прикрашати вікна квітами, ціни на житло і продукти харчування перевищували західноєвропейські (і це при відсутності комфортабельного житла і значно нижчих прибутках). У Міській раді питання вирішувалися кулуарно, панував протекціонізм у здобутті посад і фінансових справах. Впадали у вічі недотримання львів'янами приписів (як-от куріння в транспорті) та низький рівень культури праці. Скажімо, кореспондент львівського часопису був вражений ретельним укладенням бруківки у Вроцлаві, тоді як львівські майстри, з його точки зору, вирізнялися надмірною балакучістю на шкоду обсягам та якості роботи⁷³. Польська преса на початку XX ст. вказувала на зростаючу в Галичині прірву між цивілізованим виглядом і справжньою цивілізацією.

8. Західно-Українська Народна Республіка: Західна Україна чи Східна Європа?

⁷³ Аркуша О., *Суспільно-політичні рухи. Партії та їх політика у 1900–1914 роках // Історія Львова: У трьох томах.* – Львів, 2007. – Т. 2: 1772 – жовтень 1918. – С. 255–256; Polewać ulice // *Słowo Polskie* (Lwów). – 1910. – Nr 179. – 19 kwietnia; Zdobienie okien i balkonów kwiatami // *Słowo Polskie.* – 1910. – Nr 247. – 31 maja; Drożyzna // *Słowo Polskie.* – 1906. – Nr 455. – 8 października; Na marginesie. Z ulicy // *Słowo Polskie.* – 1907. – Nr 389. – 23 sierpnia; Na marginesie. W tramwaju // *Słowo Polskie.* – 1906. – Nr 458. – 10 października.

В історичній літературі немає ясності щодо часу появи та змісту таких понять, як «Західна Україна» чи «західноукраїнські землі». З певністю можна сказати тільки те, що в XIX ст. в Галичині вони не використовувалися⁷⁴. Поняття «Західна Україна» з'явилося, вочевидь, щойно після Першої світової війни, у контексті розпаду Габсбурзької монархії та пошуку нових геополітичних орієнтирів. Його концептуалізація завершила з боку галицьких українців процес відмежування регіону від Заходу (Західної Європи) і остаточно вписала Галичину в східноєвропейський простір як його передову (бо все ж західну) частину. Саме так — як західна не тільки в географічному, а й культурно-ментальному плані частина — Галичина (разом із прибалтійськими республіками) сприймалися в Радянському Союзі аж до його розпаду.

Восени 1918 р. галицько-українська політична еліта опинилася перед дилемою: перевести півстолітню риторичку про національну єдність з Великою Україною у практичну площину або ж зосередитися на формуванні в Галичині окремої української державності. Відмежування Галичини від Заходу, який асоціювався з поляками, було доконаним фактом, але питання про місце краю у східноєвропейському, передусім в українському, просторі ще було відкритим. Наскільки Галичина повинна інтегруватися в загальноукраїнський простір? Після деяких вагань галицькі політики схилилися до назви держави «Західно-Українська Народна Республіка», відмовившись від безумовної декларації єдності з українською державою на Наддніпрянщині. Проголошення ЗУНР означало не стільки «продовження державотворчої лінії, започаткованої Центральною Радою» (як стверджують деякі історики⁷⁵), скільки пошук формули, яка би давала змогу зберігати політичну окремішність і водночас надалі використовувати сформований у межах українофільської течії ідейний матеріал.

Проте дуже швидко галицькі українські політики з'ясували для себе, що є заручниками своєї попередньої політики — безоглядного курсу на розрив із польським суспільством і орієнтації на схід. Українські селяни та робітники на багатолюдних маніфестаціях, які прокотилися Східною Галичиною у листопаді–грудні 1918 р., ухвалювали резолюції про необхідність негайного приєднання ЗУНР до Наддніпрянської України. У резолюціях у категоричному тоні стверджувалося: «Перемищина нічого не хотіла чути о західній Республіці, лише жадає безоглядної злуки з Україною, навіть на випадок якби Україна мала належати до Москви», або (зі Стрийщини): «Ми не желаємо Західної окремої Української Республіки, а вносимо резолюцію, щоби східна Галичина, Буковина і північна часть Угорщини заселена українськими жителями, належала і стала сполучена разом з усіма українськими землями, а головною столицею признаємо місто Київ»⁷⁶. Такі заяви лякали лідерів ЗУНР не менше, ніж перспектива знову опинитися в польській

⁷⁴ Енциклопедична стаття Ярослави Верменич «Західна Україна, як термін», вміщена в «Енциклопедії історії України» (Т. 3.– Київ, 2005.– С. 290–291), по суті, мало що з'ясовує. Авторка обрала формально-територіальний підхід. Вона некоректно осучаснює минуле, накладаючи новітні уявлення про територію України на давніші періоди.

⁷⁵ Макарчук С. А., *Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР*. – Львів, 1997. – С. 60.

⁷⁶ Про це пише Олег Павлишин у статті: *Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.)* // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2002. – Вип. 37/1. – С. 327–349.

державі.

Ця антипольськість, доведена до межі польсько-українською війною 1918–1919 рр., визначила в ХХ ст. розрив галицьких українців із Європою / Заходом. Галицькі українці остаточно відмовилися бути Сходом Європи, уважаючи більш комфортною для себе роль «Заходу» в євразійському просторі. Протиставляючи Західну Україну — Східній, ціла когорта людей інтелектуальної праці (публіцистів, істориків та ін.) включила до поняття «Східна Україна» всі регіони на схід від Збруча. Образно кажучи, для галичан заміником Європи стала сама Україна з поділом на Західну та Східну. У 2004 р. близько третини львів'ян відносили регіональну ідентичність (ідентит — західняк) до групи базових самототожностей, тоді як у Донецьку загальна регіональна ідентичність (ідентит — східняк) була і залишається гранично малою, не досягаючи навіть десяти відсотків. Соціологічні дослідження доводять, що донеччани не вважають себе репрезентантами Сходу країни⁷⁷. Загальні спостереження історика (хоча й не виражені кількісно) так само дають підстави стверджувати, що внесок галичан у поділ України на Західну і Східну, за зразком поділу Європи, є визначальним.

Висновки

Наведені в цій статті сюжети, звісно, не вичерпують тему європейських уявлень галицьких українців. Усе ж вони дають змогу робити деякі висновки (нехай попередні) і — що важливо — визначати напрями досліджень, бо для української історіографії ця тема є новою. З певністю можна стверджувати, що в ХІХ столітті, коли відбувався інтенсивний процес формування новочасних націй, галицькі українці почувалися частиною європейської спільноти і співставляли, як їм здавалося, свої націотворчі завдання із загальноєвропейським ідейним тлом. Ці уявлення про європейську присутність, однак, жодним чином не були пов'язані з конкретними політичними чи культурними взірцями, з поведінковими моделями. Українці були в тогочасній Європі (на Заході) хіба що ментально, для реальної там присутності їм бракувало досвіду, коштів, високоосвіченої інтелектуальної еліти. Європейськість галицьких українців обмежувалася їхньою залежністю від польського чи від російського простору.

У русько-українському національному дискурсі першої половини та середини ХІХ ст. поняття Європи було пов'язане передусім з культурно-інтелектуальним спадком Речі Посполитої. Майже в усіх тогочасних текстах слова «Польща» / «поляки» та «Європа» використовуються разом. Прагнучи на хвилі «національного відродження» довести свою історичність, галицькі українці початково сприймали Європу як чітко неокреслену ідею, яка мала повернути їх у коло реальних народів, забезпечити рівноправність, стати платформою для порозуміння та взаємовизнання. Згодом, у другій половині ХІХ ст., коли галицько-руська освічена верства остаточно схилилася до східного (панруського, українського) напрямку пошуку своєї національної тожсамості, та мірою того, як загострювалися українсько-польські відносини в провінції, європейська (західна) ідентичність відходила на другий план, вона почала однозначно асоціюватися із залежністю від поляків.

⁷⁷ Черниш Н., Маланчук О., *Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994–2004 рр.)* // Україна модерна (Київ–Львів). – 2007. – Спец. вип.: Львів – Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні / За ред. Я. Грицака, А. Портнова, В. Сусака. – С. 61–92; Черниш Н., *Поколінневі моделі групових ідентичностей львів'ян та донеччан (1994–2004 рр.)* // Там само. – С. 93–136.

Головний висновок полягає в тому, що галицькі українці не заперечували свою європейську присутність, але намагалися сконструювати для себе Європу без поляків. У Галичині життєздатність не тільки русофільства, а й українофільства ґрунтувалася на давньоруській традиції, яка протиставлялася західній. Незважаючи на те, що українська ідентичність до початку ХХ ст. здобула виразну перевагу, а саму підавстрійську Галичину почали називати «українським П'ємонто», галичани не мали достатніх ресурсів аби цю ідентичність підтримувати без зв'язку з київським (наддніпрянським) осередком. Українці бачили себе в Європі, але поза межами Заходу. У поєднанні з тим, що українська інтелігенція (у тому числі й галицька) дуже некомфортно почувалася в західноєвропейських столицях, єдиною перспективою для тогочасних українців було створення для себе життєвого простору між Заходом, де були поляки, і Росією. Прийнявши разом з українською ідентичністю концепцію Східної Європи, галичани вважали найкомфортнішим для себе виокремити себе уже в межах України як її західна, відкрита на новочасні тенденції частина.

Arkusha, O., Mudry, M. “Express Clearly to Both Poles and Europe”: Europe in the Representations of the Galician Ukrainians of the 19th and the start of the 20th centuries

The authors of the article analyze factors that determined the ideas of Galician Ukrainians of the 19th and at the start of the 20th centuries about Europe and their place in her. It becomes firmly established that these representations were related to the process of forming of modern national identity, and consequently depended on the character of Ukrainian-Polish relations. The Ukrainians of Galicia did not deny their European presence, but tried to construct Europe without Poles for themselves. The acceptance of the Ukrainian identity was forcing other Ruthenians of Galicia to search for a place for their (non-Western) Europe within the limits of all-Ruthenian space. In this sense, through their example, they contributed to the formation of the concept of Eastern Europe.